

УДК 343.234

О.О. ЖИТНИЙ, канд. юрид. наук

Національний університет внутрішніх справ

ПРО ДИНАМІЧНИЙ БІК ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Визначається поняття й розглядаються етапи кримінально-правової кваліфікації, що здійснюється при звільненні від кримінальної відповідальності.

Правильне та точне застосування органами дізнання, досудового слідства й судами передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК) правових підстав звільнення від кримінальної відповідальності є однією з запорук дотримання законності при здійсненні правосуддя. Допущені при цьому помилки тягнуть суворі наслідки для долі обвинувачених, або ж, навпаки, сприяють необґрунтованому поліпшенню кримінально-правового статусу таких осіб. Випадки безпідставного звільнення від кримінальної відповідальності або несправедливої відмови в цьому звільненні порушують найважливіші принципи кримінального права (законності, справедливості, гуманізму). Вони повинні розцінюватися як неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність та істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону, у зв'язку з чим мають тягти скасування або зміну вироку чи постанови суду (ст.370, 371 КПК).

Як і будь-яка інша правозастосовна діяльність, звільнення від кримінальної відповідальності потребує дослідження й оцінки крізь призму вимог кримінального та кримінально-процесуального законів певних юридично значущих обставин, подій, фактів. Тому в кожному випадку рішенню про таке звільнення, що формулюється у відповідному процесуальному документі (постанові слідчого або суду), повинне передувати установлення й перевірка того, чи наявні передбачені законом підстави для настання указанного правового наслідку злочину. Як відомо, застосування закону про кримінальну відповідальність не обмежується кваліфікацією вчиненого злочину й застосуванням відповідної кримінально-правової санкції [1, с.3]. За своїм обсягом така діяльність більш об'ємна, вона включає в себе й кримінально-правову оцінку обставин, із якими закон пов'язує звільнення від кримінальної відповідальності. Така оцінка є процесом установлення відповідності фактичних обставин справи ознакам, указаним в конкретній кримінально-правовій нормі про таке звільнення. На нашу думку, її можна називати *кваліфікацією при звільненні від кримінальної відповідальності*. Метою такої кваліфікації є вирішення питання про можливість звільнення від кримінальної відповідальності конкретної особи, що вчинила злочин (а щодо імперативних видів звільнення – про його необхідність). У ній поєднуються елементи кваліфікації вчиненого особою злочину та правова оцінка незлочинної (соціально позитивної, соціально негативної або й соціально нейтральної) поведінки цієї особи, а також деяких інших обставин, що безпосередньо із вчиненим злочином не пов'язані [2, с.5]. Тому правильна кваліфікація злочину є необхідною, хоча й не єдиною

передумовою законного звільнення від відповідальності.

На відміну від проблем кваліфікації злочинів, якій присвячено численні наукові праці, теоретичні й практичні сторони кваліфікації при звільненні від кримінальної відповідальності, в кримінальному праві досліджено недостатньо. Не з'ясовано її етапи, не вироблено її правила й принципи. Водночас, матеріали судової та слідчої практики свідчать, що рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, які приймаються, досить часто не містять належної аргументації, вибір правових підстав звільнення від кримінальної відповідальності іноді є випадковим. Трапляються випадки, коли правові підстави звільнення від кримінальної відповідальності просто змішуються. Тому вироблення чітких і несуперечливих наукових рекомендацій про застосування передбачених КК України приписів про звільнення від кримінальної відповідальності є одним із завдань вітчизняної кримінально-правової науки.

Кваліфікація при звільненні від кримінальної відповідальності проходить кілька етапів (стадій). Перший з них безпосередньо пов'язаний із кримінально-правовою кваліфікацією вчиненого особою діяння. Кваліфікація злочину виступає передумовою для здійснення законного й справедливого звільнення від кримінальної відповідальності. Якщо вона виявиться помилковою, неточною, окрім низки інших шкідливих з соціальної й правової точки зору наслідків, це може сприяти звільненню від кримінальної відповідальності винної особи там, де воно не передбачене щодо вчиненого нею злочину, або стати причиною відмови в звільненні від кримінальної відповідальності, де таке звільнення законом допускається або гарантується. З точки зору потреб здійснення звільнення від кримінальної відповідальності на цьому етапі важливо з'ясувати:

1) установити, що у вчиненому особою діянні наявний склад злочину, передбачений КК. Правова природа звільнення від кримінальності така, що воно може бути правовим наслідком лише скоєння злочину. Тому відсутність складу злочину знімає питання про звільнення від кримінальної відповідальності: особа, що не вчиняла злочину, такого звільнення не потребує. Відповідним чином, відпадає необхідність досліджувати фактичні обставини з метою вирішення питання про таке звільнення;

2) точно визначити, якою статтею (частиною статті, пунктом статті) Особливої частини КК передбачена відповідальність за вчинене особою діяння. З цим нерозривно пов'язане також визначення ступеню тяжкості вчиненого злочину (оскільки значення формального класифікатора злочинів за ступенем тяжкості згідно зі ст.12 КК ви-

конує саме санкція статті Особливої частини [3, с.229]). Неправильна оцінка злочину як менш тяжкого, ніж той, яким він є насправді, може мати наслідком незаконне звільнення від відповідальності за статтями Загальної частини (ст.ст.45-49 КК) [4, с.41]. Наприклад, оцінка порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту як злочину, передбаченого ч.1 ст.286 КК (злочин невеликої тяжкості) у випадках, де насправді його слід було кваліфікувати за ч.2 ст.286 КК (злочин середньої тяжкості), створює передумови для звільнення винного від кримінальної відповідальності у зв'язку із його дійовим каяттям (ст.45 КК) або примиренням із потерпілим (ст.46 КК), тобто при вчиненні певних дій злочинець отримує можливість уникнути відповідальності на, здавалося б, законних підставах, хоча насправді це не так. Аналогічну можливість надає злочинцю й неправильна кваліфікація його діяння як такого злочину, стосовно якого в КК передбачено спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності. Так, неправильно кваліфікувавши незаконне заволодіння транспортним засобом як ненасильницьке в той час як насправді воно було скоєне із застосуванням насильства, слідчий може незаконно створити передумови для звільнення особи, що його вчинила, від кримінальної відповідальності на підставі ч.4 ст.289 КК;

3) з'ясувати наявність множинності злочинів. Застосування норм про більшість передбачених в КК загальних (ст.45-48, 97 КК) і деяких спеціальних (ч.4 ст.212, ч.4 ст.289 КК) видів звільнення від кримінальної відповідальності безпосередньо обумовлене визнанням цього злочину вчиненим вперше. Тому інкримінування особі повторності чи сукупності злочинів здебільшого позбавляє її можливості бути звільненою від кримінальної відповідальності за злочини, вчинені в сукупності і вчинені повторно. Окрім того, при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обставин (ст.48 КК), факт вчинення особою нового злочину означає, що втрата нею суспільної небезпечності не мала місця. Негативно відбивається факт множинності злочинів і на можливість застосування давності (ст.49 КК);

4) оцінити роль особи у злочині, скоєному в співучасті. Така оцінка набуває особливого значення для випадків звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених в Особливій частині КК, оскільки ці заохочувальні норми створено виключно стосовно виконавців (співвиконавців) певних злочинів. Так, Пленумом Верховного Суду України в п.21 постанови № 5 від 26.04.2002 р. "Про судову практику у справах про хабарництво" звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч.3 ст.369 КК організаторів, посібників, підбурювачів давання хабара оцінюється як незаконне, оскільки на цих осіб зазначений закон не поширюється [5]. Описуючи деякі спеціальні види такого звільнення, законодавець прямо виключає організаторів злочинів із кола осіб, що можуть претендувати на їх застосування (ч.5 ст.258 КК).

Правову основу розглядуваної тут кваліфікації утворюють не тільки заборонні кримінально-правові норми, але й норми, що належать до інституту звільнення від кримінальної відповідальності (в тому числі й заохочувальні) [1, с.162]. Тому наступним етапом здійснення кваліфікації при звільненні від кримінальної відповідальності є

установлення обставин, з якими кримінальний закон пов'язує можливість здійснення того чи іншого виду цього звільнення (ці обставини є умовами звільнення від кримінальної відповідальності) [6, с.59-60]. При цьому для застосування більшості з передбачених чинним КК видів звільнення від кримінальної відповідальності потрібно передусім кваліфікувати посткримінальну поведінку особи. Вона означає встановлення тотожності ознак незлочинної поведінки особи після скоєння нею злочину й ознак, описаних в кримінально-правовій нормі, що передбачає таку поведінку [2, с.5].

З точки зору потреб кваліфікації при звільненні від кримінальної відповідальності має значення передусім оцінка позитивної посткримінальної поведінки особи (наприклад, здійснення обвинуваченим таких вчинків, як відшкодування збитків або усунення шкоди і примирення з потерпілим – при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим (ст.46 КК), добровільної видачі зброї чи боєприпасів, вибухових речовин, пристроїв – при звільненні від кримінальної відповідальності за ч.3 ст.263 КК). Для деяких видів звільнення має кримінально-правове значення та підлягає врахуванню й негативна посткримінальна поведінка. Так, ухилення особи від слідства або суду зупиняє перебіг строків давності (ч.2 ст.49 КК), скоєння особою адміністративних правопорушень може свідчити про те, що вона не втратила суспільної небезпечності, у зв'язку з чим до неї не можна застосувати ст.48 КК, а будь-які посткримінальні вчинки, спрямовані на утруднення розкриття чи розслідування злочину, указують на неможливість визнати поведінку особи дійовим каяттям і звільнити її від кримінальної відповідальності за ст.45 КК. Наприклад, місцевим судом обґрунтовано було відмовлено в задоволенні клопотання слідчого про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям (ст.45 КК), оскільки обвинувачений під час слідства порушив підписку про невиїзд, у зв'язку з чим кримінальна справа припинялася й оголошувався розшук обвинувачуваного¹. Така негативна посткримінальна поведінка, як недотримання особою умов передачі її на поруки, є підставою скасування рішення про звільнення від відповідальності за ст.47 КК. Для застосування ст.49 КК (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності) важливе значення має й соціально нейтральна посткримінальна поведінка – невчинення злочину протягом строку давності. Окрім посткримінальної поведінки, в деяких випадках кримінально-правовій оцінці підлягають й інші юридично значущі обставини. Наприклад, факт зміни обстановки (ст.48 КК), закінчення певного строку (ст.49 КК), наявність вимагання хабара у хабародавця (ч.3 ст.370 КК).

Третьою, завершальною стадією кваліфікації при звільненні від кримінальної відповідальності, є визначення правової підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Вона включає в себе:

1) обрання конкретної кримінально-правової норми, якій повною мірою відповідають обставини, установлені в процесі кваліфікації звільнення від кримінальної відпові-

¹ Архів Євпаторійського місцевого суду.

дальності;

2) прийняття рішення про здійснення такого звільнення;

3) видання відповідного правозастосовного акту (слідчим або прокурором – постанови про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності судом – постанови про закриття кримінальної справи (ст.ст.7-7², 8-10, 11¹ КПК).

Таким чином, здійснення звільнення від кримінальної відповідальності слід розглядати не лише як результат, але й як динамічний процес, який полягає в дослідженні й оцінці низки юридично значущих обставин, що виходить за межі кваліфікації злочинів. Цей процес можна назвати кваліфікацією при звільненні від кримінальної відповідальності. Уявляється, що погляд на звільнення від кримінальної відповідальності через призму процесу кваліфікації дозволить попереджувати помилки при здійсненні такого звільнення, а це, в свою чергу, сприятиме забезпеченню законності в реалізації кримінально-правової політики держави, додержанню прав притягнених до кримінальної відповідальності громадян й інтересів держави та суспільства. Впорядкування етапів діяльності зі здійснення звільнення від кримінальної відповідальності шляхом вироблення відповідних правил усуне деякі порушення кримінального й кримінально-процесуального закону при здійсненні правосуддя, полегшить роботу працівників органів

досудового слідства й суддів при застосуванні норм про це звільнення, тому це потребує подальшої розробки в теоретичних і прикладних дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. –К.: Атіка, 1999. –418 с.
2. Сабитов Р.А. Квалификация поведения лица после совершения им преступления. –Омск: Высш. шк. милиции МВД СССР, 1986. –120 с.
3. Хавронюк Н.И. Категории преступлений и санкции Особенной части УК Украины: Научные исследования и некоторые выводы // Уголовный кодекс Украины от 5.04.2001 г.: Комментарий отдельных положений /Сост.: Н.И. Мельник, Н.И. Хавронюк. –К.: А.С.К., 2001. –304 с.
4. Марітчак Т.М. Помилки у кваліфікації злочинів: Монографія. –К.: Атіка, 2004. –188 с.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику у справах про хабарництво” від 26.04.2002 р. № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2002. –№ 3. –Вкладка.
6. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: Монографія. –Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. –152 с.

Надійшла до редколегії 20.07.2004

ЖИТНИЙ А.А. О ДИНАМИЧЕСКОЙ СТОРОНЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ КРИМИНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Определяется понятие и рассматриваются этапы уголовно-правовой квалификации, осуществляемой при освобождении от уголовной ответственности.

ZHITNYJ A. A. ABOUT THE DYNAMIC PARTY OF CLEARING OF THE CRIMINAL RESPONSIBILITY
The concept is defined and the stages of criminal-law qualification, which is carried out at release from criminal responsibility, are considered.

С.М. ЗЕЛЕНСЬКИЙ

Кіровоградський юридичний інститут

УДК 340.114:343.224.1(477)

КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ СТОСОВНО НЕПОВНОЛІТНІХ В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Розглянуті проблеми розбудови системи ювенальної юстиції в Україні.

Конституція України проголосила нашу державу демократичною, правовою, заявивши про свій намір просуватися в магістральному напрямку розвитку світової циві-

лізації, виходячи з визнання особистості кожної людини, її прав і свобод найвищою цінністю в суспільстві і державі [1, с.29].